

KANT ESTETİK'İ VE PROBLEMLERİ

Ismail Tunalı

1. *Estetik'in Kuruluşu*

Bir bakıma Kant, estetik'in asıl kurucusu olarak görülebilir. Böyle bir yargı, imkândan daha çok gerçekliği ifade eder. Çünkü, estetik'in bağımsız bir bilgi alanı olarak kuruluşunda Kant'ın yaptığı hizmet, çok önemli bir hizmettir. Genellikle estetik'in bağımsız bir bilgi dalı olarak kuruluşu söz konusu olduğunda, daima akla A. G. *Baumgarten* gelir. Gerçi, böyle bir çağrışım haklı nedenlere dayanır. Çünkü, estetik'e bu gün sahip olduğu adı veren odur. Ayrıca, estetik'in konu ve sınırlarını ilk çizmeğe çalışan da yine *Baumgarten* olmuştur. Ama ne var ki, estetik, felsefe bilgisi çerçevesindeki asıl yerini Kant'ın çalışmalarıyla alır. Şimdi bununla ne demek istediğimizi, *Baumgarten* ile Kant estetik'lerini karşılaştırarak ifade etmeğe çalışalım.

A. G. *Baumgarten*, 1750-58 yıllarında yayınladığı *Aesthetica* adlı kitabıyla, ilk defa hem bu bilimi belirlemek istemiş hem de onun adını koymuştur. Gerçi, daha 1735 yılında yayınladığı *Meditationes philosophicae de nonnullis ad poema pertinentibus* (Şiir üzerine bazı felsefi düşünceler) adlı doktora tezinde böyle bir disiplinin olabileceğinden söz açar. Ve ilk defa bu kitapta *aesthetica* sözü, böyle özel bir bilimin adı olarak kullanılır. Ama, böyle bir bilimin belirlenmesi, ancak, *Aesthetica*'nın yayınlanmasıyla gerçekleşir.

İmdi, A. G. *Baumgarten*, bu disiplini nasıl belirler ve niçin böyle bir bilim için estetik sözünü seçer? Bilindiği gibi, A. G. *Baumgarten* bir *Chr. Wolff* öğrencisi idi. *Wolff*, sisteminde, bir

eksiklik, bir gedik bırakmıştı. Logica'sında doğru düşünmenin yollarını ve kurallarını, Ethica'sında doğru istemenin yollarını ve kurallarını belirlemişti. Ama, Wolff, *duyu bilgisini* ele almamıştı. Bu da, genel sisteminde bir boşluk yaratmıştı. İşte, Baumgarten, bu boşluk ve gediği kapatmak amacıyla işe koyulur ve duyu bilgisini araştırır. Bu araştırma ve çalışmadan da, *estetik* dediğimiz bilgi doğar.

Aesthetica'nın daha ilk sözlerinde Baumgarten, estetik'i şöyle tanımlar: "Aesthetica (theoria liberalium artium, gnoseologia inferior, ars pulcre cogitandi, ars analogi rationis) est *scientia cognitionis sensitivae*." Böyle bir tanımda, ilk defa olarak estetik adını verdiğimiz bilimin bir tanımıyla karşılaşırız. Gerçi, bu tanım, çok yanlış bir tanımdır. Ama, estetik'i belirlemek isteyen bütün bu belirleyici elemanlar, bir temel belirleyici motive geri götürülebilir; bu temel belirleyici motiv, *cognitio sensitiva*'dır.

İmdi, estetik'i belirleyen bu temel öge ne ifade eder? Meditationes'de Baumgarten, *sensitiv* kavramından ne anladığını şöyle belirtir: "Aşağı bilgi yetisinin ortaya koyduğu tasavvurlara *sensitiv* adını veriyorum." Aesthetica'da da, yine *cognitio sensitiva* kavramını şöyle tanımlar: "*Complexus repraesentationum infra distinctionem subsistentium* (Açık ve seçik şeylerin ötesinde bulunan tasavvurlar bütünü)". Estetik, açık ve seçik olmayan bir bilginin, sensitiv (duyusal) bilginin bilimi olarak tanımlandığına göre, açıklık ve seçiklik, estetik bilginin ölçüsü değildir; açıklık ve seçiklik, intellectiv (zihni) bilginin ölçüsüdür. Sensitiv, yani estetik bilginin özelliği, açık ve seçik olmak değil, tersine, açık ve seçik olma, bulanık olmaktır. Intellectiv bilgi, logik bilgidir; logik'in ödevi, açık ve seçik tasavvurların ilgi ve bağlılığını, onların hakikatını araştırmaktır. İmdi, buradan şöyle bir soru doğar: Acaba, *cognitio sensitiva*'yı araştırarak bir bilim olamaz mı? Baumgarten'e göre, böyle sensitiv tasavvurları araştırarak bir bilimin varlığı zorunludur. Ve böyle bir bilim *estetik* olacaktır.

Buradan anlaşıldığı gibi, estetik, Baumgarten'e göre, bir çeşit bir mantıktır, onun deyimi ile, "mantığın küçük kız kardeşidir". Mantığın yukarı bilgi alanını araştırmasına karşılık, estetik aşağı bilgi alanını araştırır: "Aesthetica est scientia cognitionis sensitivae". Bu tanım, bizi, kolaylıkla estetik'in öbür temel belirleyicisine götürür, yani *gnoseologia inferior* kavramına. Çünkü, bu tanım, aslında, *gnoseologia inferior* kavramını belirlemektedir.

Estetik'in konusu, *cognitio sensitiva* olduğuna göre, buradan zorunlulukla şu sonuç çıkar ki, estetik, sensitiv (duyusal) bilginin mantığıdır, bunun yanı sıra bir bilgi teorisi, yani *gnoseologia*'dır. Ama ne var ki, bu bilgi teorisi ve mantık, *aşağı bilginin* bir mantığıdır. Bunun için estetik, bir *gnoseologia inferior*'dur; buna karşılık mantık, bir *gnoseologia superior*'dur. Bunu başka türlü söylersek: estetik'in ödevi, duyarlılığı, yani *facultas cognoscitiva inferior*'u incelemektir; tıpkı mantığın ödevinin zihin etkinliğini, yani *facultas cognoscitiva superior*'u araştırmak ve onun kurallarını belirlemek olması gibi. O halde, estetik ile mantık arasında tam bir *karşıolulum* vardır. Yukarıda belirttiğimiz gibi, estetik mantıktan özce farklı değildir, onun «küçük kızkardeşi» dir. Her ikisi de yetkin (perfect) bilgiyi, hakikatı bulmak ister. Biri zihni bilginin yetkinliğine, öbürü duyulur bilginin yetkinliğine ulaşmak ister. Yetkin bilgi, doğru bilgidir. Gerek mantığın, gerekse estetik'in ereği, bu yetkin bilgiye, hakikate ulaşmaktır. Yetkin bilgi, yalnız mantığın değil, aynı zamanda estetik'in de hedefidir. "*Aesthetices finis est perfectio cognitionis sensitivae qua talis* (Estetik'in ereği, duyulur bilginin böyle bir bilgi olarak yetkinliğidir)". Yetkinlik, hernekadar hem mantığın hem de estetik'in ereği ise de, mantığın düşündüğü yetkinlik ile estetik'in aradığı yetkinlik, biçim bakımından ayrılırlar. Mantığın aradığı yetkinlik, *adequatio intellectus ad rem*'dir. Estetik'in aradığı yetkin bilgiye, hakikate gelince, *gnoseologia inferior*'da yetkinlik, hakikatın *synonima*'s olan bir kavramla dile gelir; bu kavram, *güzellik*'tir (*pulcritudo*) "*Aesthetices finis est perfectio cognitionis sensitivae qua talis. Haec autem est pulcritudo* (Bu da aynı zamanda güzelliştir)". Estetik bilginin yetkinliği de, yine hakikattir, ama, hakikat estetik bilgi alanına girince, artık, *güzellik* adını alır. *Güzellik* (*pulcritudo*), ohalde, *cognitio sensitiva*'nın yetkinliğidir (*perfectio*). Mantığın "küçük kız kardeşi" olan estetik, *güzelliği* yani sensitiv yetkinliği kendine konu diye alır, *güzellik* üzerinde düşünür, onun ne olduğunu araştırır. Bu anlamda estetik, bir "*ars pulcre cogitandi* (*güzel üzerine düşünme sanatı*)" olur.

Yukarıda ana çizgileriyle belirtmeğe çalıştığımız Baumgarten estetik'ine kritik bir bakışla eğilirsek şunu görürüz: Baumgarten, gerçi estetik'in kurucusu olarak adlandırılır, estetik biliminin isim babasıdır, estetik hakkındaki ilk tanımları o yapmıştır. Ama ne var ki, bütün bunlara rağmen estetik, Baumgarten'de henüz *autonomie*'sini elde etmiş değildir. Bir bilimin kuruluşu için ilk

runlu koşul, onun bağımsız ve autonom bir bilgi alanı olarak belirlenmesidir. Bu noktadan Baumgarten estetik'ine baktığımızda, onun estetik'i autonom, bağımsız bir bilgi alanı olarak düşünmediğini, tersine estetik'i bir çeşit bir mantık olarak belirlediğini, hatta, estetik'i mantığa indirgediğini açık olarak görüyoruz. Mantıklaşmış bir estetik, autonom, bağımsız bir disiplin olamaz. Bunun sonucu olarak, estetik ile mantığın bu ilgisi yanısıra, mantıkî değer ile estetik değer arasında da bir aynılaştırma ortaya çıkıyor. Mantığın temel değeri olan hakikat ile estetik'in temel değeri olan güzellik aynı bir kavramla açıklanıyor; bu kavram yetkinliktir (perfectio). Güzellik ve hakikatın, böyle aynı kavramla açıklanışı, aslında, güzelliğin bir bilgi meselesi olarak anlaşıldığını ve böyle bir mesele olarak da güzelliğin hakikate indirgediğini gösterir. Böyle bir durumda, artık, estetik'in autonomie'sinden, bağımsızlığından söz açılmaz. Estetik'in autonomie'si, ilkin, onun mantıktan ve öbür yakın bilgi alanlarından olan bağımsızlığı, estetik değerinin, yani *güzelin* kesin sınırlarının çizilmesi ile mümkündür. Bunu da, ilk yapan *Kant* olur.

Kant estetik soruları üçüncü kritik'i olan *Kritik der Urteilkraft* (Yargıgücünün Tenkidi) adlı eserinde ele alır. İmdi, Yargıgücünün Tenkidi'nin ele aldığı sorular nelerdir? kısaca buna dokunalım. Salt Aklın Tenkidi'nde *Kant*, tabiat düzenini araştırır. Görünüşler dünyası ile ilgili bilgimizin doğruluğunu ele alır. Tabiatı nasıl bilebiliriz? bilgimizin sınırları nedir? Tabiat, zorunluluğun hakim olduğu bir dünyadır. Bu zorunluluk, *nedensellik* (kausalite) olarak kendini gösterir. Nedenselliğin sonucu, *sentetik a priori* yargılar olup, bunlar da *tabiat kanunlarıdır*.

Acaba, bütün varlık, zorunluluğun belirlediği bir tabiat dünyasından mı, yalnız fenomenler dünyasından mı ibarettir? *Kant*, tabiat dünyasının karşısına *ahlâk* (ethos) dünyasını koyar. Tabiat dünyasında zorunluluğun hakim olmasına karşılık, ahlâk dünyasında *hürlük* hakimdir. Bunu *Kant* Pratik Aklın Tenkidinde araştırır. Tabiatı araştıran yetimiz, *teorik* akıl veya zihindir; oysa, ahlâk dünyası, pratik akla veya sadece akla dayanır. Teorik aklın ve pratik aklın dünyaları, birbirinden ayrı olduğu gibi, birbirine prensipçe de karşıttır.

İmdi, böyle bir sistem bir düalist sistem değil midir? Şüphesiz ki, bu bir düalizmdir. Ne var ki, *Kant*, bu düalizmde kalmak istemez; ve bir üçüncü kritik ile bu düalizmi aşmak ister. Bu düa-

lizmden kurtulmak ihtiyacı içinde, Kant, bir üçüncü varlık düzeni aramağa girişir. Bu öyle bir varlık düzeni olmalıdır ki, bir yandan zorunluluğu, bir yandan da hürlüğü içersin. Yani onda zorunluluk ile hürlük, tabiat ile akıl birleşebilsin. Bu varlık düzeninin, bizi, zorunluluk alanından alıp hürlük alanına götürmesi gerekir. Kant, böyle bir varlık düzenini *duyguda* (Gefühl) bulur. Şuhalde, Yargıgücünün tenkidinin ele aldığı obje düzeni duygu olup, bununla Kant, düştüğü düalizmden kurtulmağa çalır. Salt Aklın Tenkidinde, Kant, ruh yetilerinden *bilmeyi*, ide'lerden *hakikat* idesini, kanunlardan *kausalite* kanununu, bilgi çeşitlerinden *tabiat* bilgisini inceler. Pratik Aklın Tenkidinde, ruh yetilerinden *iradeyi*, idelerden *iyi* idesini, kanunlardan *gerekliklik* kanununu ve bilgi çeşitlerinden ahlâk bilgisini araştırır. Yargıgücünün Tenkidi ise, ruh yetilerinden *duyguyu*, idelerden *güzel* idesini, kanunlardan *teleoloji* kanununu ele alır. Tabiat, zorunluluk; ahlâk ülkesi hürlük gibi a priori kavramlarla bilinebilir. Duygunun da temelinde böyle bir a priori kavramın bulunması gerekir; bu kavram *erekliliktir* (Zweckmaessigkeit). Bu söylediklerimizi, Kant'ın çizdiği bir tablo ile gösterelim.

Ruhi yetiler

Bilgi yetisi
Haz ve nahoş duygusu
İштиha yetisi

A priori prensipler

Kanunluluk
Ereklilik
Son erek

Bilgi yetileri

Zihin
Yargıgücü
Akıl

Uygulanma yeri

Tabiat
Sanat
Hürlük

Bu tablodan anlaşıldığı gibi, duygu, bilgi ile iştiha yetisi arasında bulunduğu gibi, yargıgücü de, zihin ile akıl arasında bir aracı yer alır. Yine duygunun a priori elemanı olan ereklilik de zorunlulukla (kanunluluk) son erek (hürlük) arasında yer alır. Bunun böyle olması, Kant sistemine göre tabiidir, çünkü, Yargıgücü, yani duygu ve ereklilik, bilgi ile iştiha yetileri, zihin ile akıl, kanunlulukla son erek ve tabiatla hürlük arasında bir köprü olmak gereğindedir. Bu aracılık nasıl olabilir? Bu aracılık işini *ereklilik*

kavramı yapar. Çünkü, ereklilik, görünüş alanı, zorunluluk ülkesine ait bir obje veya bir obje tasavvuru ile ilgilidir. Ama, ereklilik, nesnelere zorunluluktan kurtarmağa çalışmasıyla da *hürlük* düzeni ile ilgilidir. Ereklilik, şuhalde, bir yanıyla zorunluluğa, bir yanıyla hürlüğe bağlıdır. Zorunluluktan hürlüğe geçiş, ancak, bu ereklilik kavramıyla olur. —

Kant, yargıgücü, “*özeli genel altına koymak ve özeli genel altında düşünmektir*” diye tanımlıyor. Bu, yargıgücü hakkında genel bir tanım olup, bu genel tanım içinde Kant iki yargıgücünü birbirinden ayırır. “Eğer genel olan (kural, prensip, kanun) verilmişse, o zaman özeli genel altında kavrayan yargıgücü belirleyicidir (bestimmend)”¹ Belirleyici yargıgücü salt mantığa karşıdır; ve bilgimizin genişlemesini, yani bir kavramın daha geniş bir kavram altına nasıl konabileceğini, salt algılardan gelen bir şeyin bir *kategori* içine nasıl sokulabileceğini araştırır. Bu soruları Kant, Salt Aklın Tenkidi’inde ele alır. Salt Aklın Tenkidi, belirleyici yargıgücünden başka bir şey değildir.

Öteki yargıgücüne gelince, Kant bunu şöyle belirtiyor: “Ama, yalnız özel olan verilmiş de yargıgücü özeli, altına koyacağı geneli bulmak gereğinde ise, o zaman yargıgücü düşünücüdür (reflektierend)”² Düşünücü yargıgücü, nesnelere, organizmaların kausal bağlılığının dışında acaba bir ereği yok mudur? sorusundan hareket eder. Çünkü, biz, nesnelere düzeni karşısında hayranlık ve haz duyarız. Onlar, sanki üzerimizde bir estetik etki yapmak *ereğini güdüyor* gibi görünür. Acaba, tabiatta böyle bir genel *ereklilik kanunu* yok mudur? Gerçi, bu erekliliği artık bilgi gücümüzle kavrayamayız. Ama, *duyabilir, sezebiliriz*. Tabiatta, kristallerden başlayarak bitkilere ve daha yüksek canlılara kadar yükselen obje dünyalarında bir takım düzenli, proportionel formlar görürüz; ve bunlara bakarak, bütün bu alanlarda bir *erekliliğin* kendini gösterdiğini sezer, onu duyarız. Bu kanunluluk ve ereklilik, onları algılayanda bir estetik hoşlanma ve bir estetik haz uyandırır. Çünkü, bu ereklilik, bu düzen ve düzen formlarıyla onları seyreden süjenin bilme yetisi arasında bir *harmoni* meydana getirmeye yönelmiştir. Bu harmoni ise, estetik hoşlanmanın dayandığı temeldir. Bu anlamdaki yargıgücüne, Kant, *sübjektiv* ya da *estetik* yargıgücü der.

¹ Kr. d. Urtlkft. s. 16, Philipp Reclam jun.

² A. Kt. s. 17.

Estetik yargıgücü, nesnelere, ereklilik kanunu altında düşünür. Objelerin böyle bir kanun altında düşünülmesi, yukarıda işaret ettiğimiz gibi, objelerin yeni bir varlık alanı içine götürülmesi anlamına gelir. Burada, yargıgücünün, kendine özgü bir çalışma alanı ortaya çıkmış oluyor. Artık, estetik varlık alanı, ne salt bilme-ye yani mantık alanına indirgeniyor — Baumgarten'de olduğu gibi —, ne de ahlâk gibi bir başka alana indirgeniyor. Nasıl bilmenin zorunluluk gibi, nasıl ahlâkın hürlük gibi kendine özgü kanunları varsa, estetik'in de, *ereklilik* gibi kendine özgü bir kanunu vardır. Bu kanun çerçevesi içinde, estetik'in bir *autonomie*'si vardır. Çünkü, estetik alanı, mantık ve ahlâk düzenlerinden bağımsız olup, sadece kendi kanununa bağlıdır. Ve estetik alanında hakim olan yalnız bu ereklilik kanunudur. —

Görüldüğü gibi, Kant, estetik'i, bağımsız, autonom bir bilgi olarak kurmak istiyor ve bunun için uğraşiyor. Oysa, Baumgarten, estetik'i, mantığa indirgemiş, mantıklaştırmıştı. Bunun için, bağımsız bir estetik'in kuruluşu söz konusu olduğunda, akla zorunlu olarak Kant gelir. Kant, yalnız estetik alanının bağımsız bir bilgi alanı olarak belirlenmesinde değil, aynı zamanda estetik değerini, *güzelin autonom* bir değer olarak belirlenmesi sorusunda da, yine estetik'e en büyük hizmeti yapar. Güzel, eski greklerden beri *iyi* ve *doğru* ile aynılaştırılmıştı. Öyle ki, 18. yüzyılın ortasında Aesthetica yazarı bile, güzeli hakikat ile aynılaştırıyordu. İlk defa olarak Kant'tır ki, estetik değeri, sıkı sıkıya bağlanmış olduğu *iyi* ve *doğru* kavramlarından ayırmış ve onu salt bir estetik kavram olarak belirlemiştir.

2. Beğeni yargısı ve güzel

Kant'a göre, güzelin ne olduğunu araştırmak, *estetik yargının* çözümlenmesiyle mümkündür; çünkü, "estetik yargı, güzelden duyulan hazdan önce gelir". Estetik yargı veya beğeni yargısı (*Geschmacksurteil*), estetik sürecin taşıyıcısıdır. Paradoxal gibi görünen bu düşünce, Kant'ın temel tavrı bilinirse, kolayca tuhaflığını kaybeder. Ama, burada hemen şuna işaret etmeliyiz ki, estetik yargı veya beğeni yargısı, artık bir zihin yargısı değildir. Baumgarten lojik yargılar veren zihne karşı estetik yargılar veren bir yeti kabul etmişti: *analogon rationis*. Kant da, Baumgarten'de

olduğu gibi, yalnız teorik akla karşı değil, pratik aklın da dışında bulunan bir yargı yetisi kabul eder. Estetik yargılar veren bu yeti, Kant'da artık doğru kavramını bulmuş olur; bu kavram *beğeni*-dir (Geschmack-gustus). Beğeni, estetik yargı verme yetisidir. Nasıl mantık yargıları zihin yargıları ise, estetik yargılar da beğeni yargılarıdır. Kant, çıkış noktası olarak estetik yargıyı ele alıp çözümlerken, onu güzel üzerine verilmiş bir yargı olarak düşünüyor. Ne var ki, rationalist tavrıyla, bu yargıyı da mantık yargılarının bağlı olduğu kategoriler içinde çözümlenmek istiyor. Ve güzelin belirlenmesi de, ancak, beğeni yargısının kategorial olarak çözümlenmesiyle mümkün olur.

A — *Nitelik* bakımından beğeni yargısı.

Kant'ın beğeni yargısında nitelik yönünden bulduğu ilk özellik, onun *estetik* oluşudur. "Bir şeyin güzel olup olmadığını ayırmak için, onun tasavvurunu zihnin aracılığıyla bilgi objesi ile ilgi içine koymayız, tersine, hayalgücünün aracılığıyla süje ile ve süjenin hoşlanma ya da hoşlanmama duygularıyla ilgi içine koyarız."³ Buna göre, beğeni yargısı, bir zihin yargısı değildir, ama, bir estetik yargıdır. Onun bir estetik yargı olarak belirlenmesi, nedenini süjede bulmasından ötürüdür. "Beğeni yargısı, o halde, bir bilgi yargısı değildir, tersine bir *estetik* yargıdır; estetik deyince de anlaşılın şey, beğeni yargısını belirleyen sebebin yalnız *sübjektiv* olabileceğidir."⁴ Temel özelliği objektivlik olan bilgi ve ya mantık yargısından beğeni yargısı estetik, yani sübjektiv olmasıyla ayrılır. Çünkü, estetik yargıyı belirleyen, *hoşlanma* veya *hoşlanmama* duygularıdır.

Nitelik yönünden ikinci belirleyici, "beğeni yargısını belirleyen hoşlanmanın faydadan uzak (interesselos) olduğunu"⁵ söyler. *Fayda*, daima bir objenin varlığına karşı duyulan bir ilgiyi, bir isteği gösterir. Oysa, estetik hoşlanma, *güzel* dediğimiz bir objenin varlığından hiç bir karşılık beklemeden, onun karşısında duyulan salt bir hazdır (Wohlgefallen). Bu fayda bekleme, estetik hoşlanma ve estetik haz ile değil de, duyulur hoşlanma ile ilgilidir.⁶ Bunun için, estetik olandan duyulan haz, duyularımızın sağ-

³ A. Kt. s. 43.

⁴ A. Kt. s. 43.

⁵ A. kt. s. 44.

⁶ A. kt. s. 47.

ladığı hoşlamadan (Angenehm) özce farklıdır. Çünkü hoşta, objenin varlığına karşı duyulan istek belirleyicidir.

Öte yandan, estetik hoşlanma, *iyi*'den duyulan hoşlanmadan da farklıdır. Çünkü, "iyi, akıl ve salt kavram aracılığıyla hoşta giden şeydir."⁷ İyi, ister gündelik, kaba anlamında faydalı olan şey diye anlaşılsın, isterse yüksek bir ahlâki değer olarak anlaşılsın, daima bir *kavram* ile ilgilidir. Birinci halde bir şeye iyi derken, o şeyin hangi erek için bir araç olduğunu düşünürüz. Ohalde, bir erek kavramına dayanırız. Salt ahlâki iyide ise, ahlâk kanunu (kategorik imperativ) söz konusudur. Bundan ötürü, "genel olarak iyiden duyulan hoşlanma, ilgilere (Interesse'lere) bağlıdır." O halde, güzel, iyiden de, doğrudan ve hoştan farklı olduğu gibi farklıdır. İyiden olan farkı Kant yine şöyle belirtiyor: "Bir şeye iyi demek için, her zaman o şeyin ne olduğunu bilmemiz, yani o şey hakkında bir kavrama sahip olmamız gerekir. Ama, bir şeye *güzel* demek için, böyle bir gerekseme yoktur. Çiçekler, gelişigüzel çizilmiş çizgiler... bize hiç bir şey ifade etmezler, hiç bir belli kavrama bağlı değildirlere, ama, yine de hoşta giderler."⁸

Görüldüğü gibi, Kant, güzeli salt estetik bir kavram olarak belirliyor; ve onu, bir yandan doğrudan, bir yandan iyiden ve bir yandan da hoştan ayırıyor. Kant'ın bu üç değeri birbirinden ayırması, özellikle estetik'in ana kavramlarını belirlemek bakımından önemli bir adım olmuştur. Çünkü, ancak böyle bir karşılıklı sınırlama içinde, estetik'in en temel bir kavramı olan *güzel*, kendi başına bir değer olarak ortaya çıkar. Böyle bağımsız ve autonom bir değer olarak güzel, nitelik yönünden şöyle belirlenir: "Beğeni, bir obje veya bir tasavvur üzerine, ondan hiç bir karşılık beklemeden hoşlanma veya hoşlanmama ile yargı verme yetisidir; böyle bir hoşlanmanın objesine de *güzel* denir."⁹

B — *Nicelik* bakımından beğeni yargısı.

Kant burada, beğeni yargısının sübjektif bir yargı olmasına rağmen, onun *genel* bir yargı olması gerektiği üzerinde durur. Kant bu problemi şöyle ortaya koyar: "Güzelden duyduğu hoşlanma hakkında bir kimse şöyle bir yargı verebilir: bu hoşlanma-

⁷ A. kt. s. 48.

⁸ A. kt. s. 48.

⁹ A. kt. s. 53.

nin nedeni, herkeste bulunmalıdır. Çünkü, bu hoşlanma, süjenin herhangi bir eğilimine (hatta düşünülen başka bir ilgiye) dayanmayıp, yargı veren, objeden duyduğu bu hoşlanma karşısında tamamen hür olduğundan, kendi süjesinin bağlı olduğu özel koşulları, bu hoşlanmanın nedenleri olarak kabul edemeyecektir. Bunun için, aynı hoşlanmayı başkalarında da şart koşmakla temellendirmesi gerekir; bunun sonucu olarak da, herkesten böyle bir hoşlanmayı beklemek için bir sebebin bulunduğu inanması gerekir. Bundan ötürü, güzelden, sanki güzellik objenin bir özelliği imiş ve (estetik) yargıdan da bir logic yargı imiş (obje kavramlarıyla obje hakkında bir bilgi meydana getiriyormuş) gibi söz açacaktır, hernekadar bu yargı, yalnız bir estetik yargı ise de ve yalnız objenin tasavvuru ile süje arasında bir ilgiyi içine alıyorsa da.”¹⁰ Görüldüğü gibi, Kant, beğeni yargısına, sübjektiv bir temele, yani hoşlanma veya hoşlanmama duygusuna dayandığı halde bir *genellik* yüklüyor. Başka türlü söylersek, beğeni yargısını genel bir yargı olarak temellendirmek istiyor. Diyebiliriz ki, bu nokta, Kant estetik’inin en problematik noktalarından biridir. Gerçi, beğeni yargısının genelliği objektiv bir genellik değil de, *sübjektiv bir genelliktir*. Ama, genelliğin temel özelliği objektivliktir. Sübjektiv bir genellik tuhaf bir etki yapmaz mı? Şüphesiz ki, bu sübjektiv genellik deyimi, doğrudan doğruya bir paradoxtur. Ama, bu paradox’un nedenini Kant’ın genel felsefesinde aramak gerekir. Tabiatta, ahlâk üzerinde *a priori*’yi arayan Kant, estetik dünyada da, duygu ülkesinde de *a priori*’yi arayacaktı. Ama, duygu sübjektiv bir şeydir ve sübjektiv olan bir şeyin nasıl genel geçer, zorunlu olması istenebilir? İşte, Kant, sübjektiv’likle genelliği birleştirerek, paradoxal de olsa, *a priori*’yi duygu dünyasında da bulmak ister. Bununla ereği, estetik yargıya, yani beğeni yargısına bir genel geçerlik sağlamaktır. Kavramın sağladığı genellik, objektiv bir genelliktir ki, buna doğruluk denir. Güzellikte de bir genelliğin olması gerekir; ama, bu genellik, kavrama dayanan, kavramdan ötürü olan bir objektiv genellik olmayıp, sübjektiv bir genelliktir. Bunun için, nicelik yönünden Kant’ın beğeni yargısında bulmuş olduğu temel özellik şu oluyor: “Güzel, kavrama dayanmadan *genel olarak* hoşla giden şeydir.”¹¹ Görüldüğü gibi, bu tanım içinde güzellik yeni bir karakter de kazanmış

¹⁰ A. kt. s. 53.

¹¹ A. kt. s. 64.

oluyor; bu karakter, onda bir genel hoşlanmanın söz konusu olmasıdır.

C — *Relation* bakımından beğeni yargısı.

Kant, burada, beğeni yargısını *ereklilik* (*Zweckmaessigkeit*) yönünden inceler. İlk ereklilik deyince ne anlaşılır? Kant ereklilikten ne anladığını şöyle belirler: “Bir kavramın objesi karşısında sahip olduğu kausalite, erekliliktir (forma finalis).”¹² Bu forma finalis anlamındaki ereklilik, kavrama dayanır ve bunun için de objektiv bir erekliliktir. Örneğin, etik önermeler böyle objektiv bir erekliliği gösterir; onların, yani iyi dediğimiz eylemin ereği ahlâk kanununa uymaktır. Ahlâk kanunu, böyle bir erek kavramını ve tasavvurunu ifade eder. “Objektiv ereklilik, yalnız çokluğun belli bir erek ile ilgisiyle, yani bir kavram aracıyla bilinebilir.”¹³ Oysa, güzelda söz konusu olan ereklilik, *sübjektiv* bir erekliliktir, çünkü, beğeni yargısı kavrama dayanmaz, bunun için onda belli bir erek kavramı da bulunmaz. Buna göre, beğeni yargısında söz konusu olan ereklilik, erek tasavvurundan yoksun olan bir erekliliktir. Kant, böyle bir erekliliğe *sübjektiv* veya *formel* bir ereklilik diyor. “Yargılanması sırf formel bir erekliliğe dayanan güzel, iyi tasavvurundan tamamen bağımsızdır, çünkü, iyi, objektiv bir erekliliği, yani objenin belli bir erek ile ilgisini şart koşar.”¹⁴

İmdi, buradan şu çıkıyor ki, Kant, *sübjektiv* ereklilik deyince, erek tasavvurundan yoksun, yani *ereği olmayan bir erekliliği* anlıyor. Acaba bu ereksiz ereklilik nedir? Kant’a göre, bu ereksiz ereklilik, doğrudan doruya süjede temellenir, ama süjenin herhangi bir kavramlı halinde değil. Örneğin, estetik objenin ereği olarak hoşlanma gösterilemez; o zaman bu ereklilik material bir ereklilik olur ve beğeni yargısının genelliği ortadan kalkar. Ohalde bu ereksiz ereklilik nedir? Belirli bir ereğe dayanmayan bu ereklilik, *bilgi yetilerimizin hür bir oyununa* dayanır. Ama, bu hür oyun, belli bir ad ve kavram altında ifade edilemediği için, bu ereklilik, belli bir erek tarafından belirlenemez; bunun için o *formel* bir erekliliktir. Sadece, bilgi yetilerimizin kavramsız bir

¹² A. kt. s. 64.

¹³ A. kt. s. 72.

¹⁴ A. kt. s. 73.

oyununa yönelir. Kant'ın varmış olduğu temel önerme şu oluyor: "Güzellik, bir erek tasavvuru olmaksızın, objede algılanması bakımından bir objenin ereğe uygun olmasının formudur."¹⁵ Güzel dediğimiz bir objeyi seyretme, bizi, öyle bir ruh haline koyar ki, bu ruh hali o objeyi seyretmekten başka bir ilginin erekli (zweckmaessig) olmadığı bir hal olarak görünür. Bir tabloyu seyrederken, bir şiiri okurken, onlardaki maksat ve ereğin ne olduğunu düşünmeyip, onlardan sadece estetik haz almağa çalışırız; onlar karşısında duyduğum şey, sadece onların bende bilgi yetilerimi kavramsız bir oyuna koyup koymadığı, yani bende bir estetik haz meydana getirmeğe elverişli (zweckmaessig) olup olmasıdır. Buradaki ereklilik, güzel objeyi *seyretmek için seyretmektir*. Bu ise, duyarlık ve zihin arasındaki hür oyunu kavramak ve bu oyunun sürmesini istemekten başka bir şey değildir.

İşte, "güzellik, bir objenin ereklilik formudur" tanımının dile getirmek istediği şey budur. Estetik yargının erekliliği önemlidir, hatta Yargıgücünün Tenkidi'nin temel taşıdır. *Estetik a priori* problemini de Kant, bu erekliliğe dayanarak temellendirir. Estetik a priori ise, Yargıgücünün Tenkidi'nin ulaşmak istediği asıl hedefdir. İmdi bu estetik a priori nasıl mümkündür? Kant, bu problemi şöyle ifade ediyor: Beğeni yargısı, a priori temellere dayanır". İmdi, estetik yargı kavrama dayanmadığına göre, onun a priori'liği nasıl düşünülebilir? Kant, bunu beğeni yargısının erekliliği ile temellendirmek istiyor. Şöyle ki: Ereklilik, yukarda belirtildiği gibi, objenin kendisinde *değil*, onu seyreden süjede, bu seyretme süreci içinde, süjenin zihni ve duyarlığı arasında meydana gelen hür oyunda temellenir. Bu hür oyun, bir harmoniyi **dile getirir**. Bu harmoni ve hür oyun, erekli olduğuna göre, tesadüfen ve herhangi bir kimsede meydana gelmiş olamaz. Böyle hür bir oyun, zihin ve duyarlık arasında meydana gelen bu süreç, *fert-üstü* olmalı, genel bir akla veya bir bilince ait olmalı ve insan türü için tümel olmalıdır. Bu harmoninin beraberinde getirdiği estetik haz da, yine zorunlu ve genel geçer bir duygu olmalıdır. Böyle bir duygu, *a priori* olacaktır. Estetik yargının genel geçerliği, bu duygunun, aslında da, bilgi yetilerinin ve hayalgücünün bu a priori oyununda temellenir. Estetik yargı, sübjektif olmasına rağmen, bundan ötürü bir genel geçerlik, bir a priori'lik elde eder.

¹⁵ A. kt. s. 85.

Ve relation yönünden güzellik, yeni bir belirleme elde eder: “*Güzellik*, bir erek tasavvuru olmaksızın, objede algılanması bakımından bir objenin ereğe uygun olmasının formudur.”¹⁶

D — *Modalite* yönünden beğeni yargısı.

Modalite yönünden Kant beğeni yargısını *zorunlu* bir yargı olarak belirliyor. Zorunluluk ne demektir? Zorunluluk deyince, genel olarak aksi düşünülemeyen şey anlaşılır. Mantık yargılarında, zorunluluğun dayandığı temel yine kavramdır. Beğeni yargıları kavrama dayanmadığına göre, onlarda zorunluluk nasıl düşünülebilir? Ayrıca estetik alanında, “de gustibus non est disputandum” yargısı hakim değil midir? Okuduğum bir şiirden, seyrettiğim bir tablodan herkesin aynı beğeni yargısına *zorunlu olarak* varmasını, *aynı estetik hazı* duymasını bekliyebilir miyim? Kant şöyle söylüyor: “Hoş dediğim bir şey hakkında, onun bende gerçekten bir zevk doğurduğunu söylerim. Ama güzel *deyince*, güzel dediğim şeyin estetik haz ile (Wohlgefallen) zorunlu bir ilgisinin olduğunu düşünürüm. Ama, bu zorunluluk, özel çeşitten bir zorunluluktur, teorik, objektiv bir zorunluluk değildir; teorik objektiv zorunlulukta, güzel bulduğum objede herkesin bu hazı duyacağı a priori olarak bilinebilir; bu zorunluluk, pratik bir zorunluluk da değildir; pratik zorunlulukta, hür olarak hareket eden insana kural hizmeti gören salt irade kavramlarına dayanan bu haz, bir objektiv kanunun zorunlu sonucudur...; bu zorunluluk, bir estetik yargıda düşünülen zorunluluk olarak yalnız bir *örnek* (exemplarisch) diye adlandırılabilir, yani ifade edilemeyen bir genel kuralın örneği olarak görülen bir yargıyı herkesin kabul etmesinin zorunluluğudur.”¹⁷ Kant’ın bu ifadesinde iki belirleme ile karşılaşırız. Birincisi, estetik yargının sahip olduğu zorunluluğun teorik ve pratik yargıların zorunluluğundan farklı oluşu. İkincisi, onun örnek bir zorunluluk oluşu. Bunlar üzerinde biraz durmamız gerekiyor. Beğeni yargısının zorunluluğunun, bir logik yargı zorunluluğundan farklı olması gerekir, çünkü, beğeni yargısı, estetik bir yargı olup, bundan ötürü de sübjektivdir. Buna karşılık bilgi yargısı, kavramlara dayandığı için, objektiv bir yargıdır. Böyle bir yargıda zihin kategorileri a priori bir prensip olarak belirleyici bir rol oynar. Bundan ötürü, bilgi yargısı-

¹⁶ A. kt. s. 85.

¹⁷ A. kt. s. 86.

nın gösterdiği zorunluluk, objektif bir zorunluluktur. Pratik yargılara gelince: onlar da kavrama dayanır. Bu kavram, *ahlâk kanunudur*. Pratik yargıların gösterdiği zorunluluk da, bundan ötürü objektiftir. Şimdi estetik yargılara bakalım. Estetik yargıların da bir zorunluluğu vardır. Ne var ki, bu zorunluluk, teorik ve pratik yargıların gösterdiği zorunluluk çeşidinden bir zorunluluk değildir. Sübjektif bir temele dayanmakla beraber, yine bir zorunluluktur. Bu özelliğiyle beğeni yargısı, salt duyulur bir hoşlanmaya dayanarak verilen yargılardan da ayrılır. Kant bunu şöyle belirtiyor: “Beğeni yargılarının (bilgi yargıları gibi) belli objektif bir prensibi olsaydı, o zaman bu belli objektif prensibe dayanarak yargı veren bir kimse, verdiği yargının mutlak (şartsız) bir zorunluluğa sahip olmasını isteyecekti. Eğer salt duyu hoşlanmasının yargıları gibi herhangi bir prensipten yoksun olsalardı, o zaman onlarla ilgili hiç bir zorunluluk düşünülemezdi.”¹⁸ Buna göre, beğeni yargıları hem teorik hem de pratik yargılardan ve hem de sırf duyulara dayanan hoşlanma yargılarından ayrılır. Ne birinciler gibi objektif ve mutlak bir zorunluluğa sahiptir ne de ikinciler gibi zorunluluktan yoksundur, tersine, onun bir prensibi vardır. Bu prensip, beğeni yargılarının sahip olduğu zorunluluğun, genel-geçerliğin taşıyıcısıdır. İmdi, bu nasıl bir prensiptir? Bu prensip, sübjektif bir prensiptir. Kant bunu şöyle açıklıyor: “Şu halde onların (beğeni yargılarının) sübjektif bir prensibi olmalıdır; bu prensip, hoşla giden veya gitmeyen bir şeyi duyguya dayanarak, kavramlara dayanmadığı halde yine de genel-geçer olarak belirler. Böyle bir prensip ise, yalnız bir *ortak - duygu* (*Gemeinsinn-sensus communis*) olarak kabul edilebilir; bu... her zaman kavramlara dayanarak yargı veren ortak-zihinden farklıdır.”¹⁹ Beğeni yargılarının dayandığı prensip, şuhalde, bir *sensus communis aestheticus* oluyor. Böyle bir prensip kabul etmesiyle, Kant’ın estetik yargıları relativim’den kurtarmak, onları sağlam bir temel üzerine oturtabilmek için, insanın tabiatını nasıl zorladığını apaçık görüyoruz. Çünkü, gerçekte, böyle bir prensip, *speculativ-fictiv* bir prensiptir. İmdi, bu *sensus communis aestheticus*, sübjektif olmakla beraber, bütün insanlar için ortaktır. Beğeni yargılarının genel geçerliği buna dayanır. “Bir şeyin güzel olduğunu bildirdiğimiz bütün yargılarda, biz, hiç kimseye o şey

¹⁸ A. kt. s. 87.

¹⁹ A. kt. s. 87.

hakkında bizden başka türlü bir kanıda olmasına izin vermeyiz, hernekadar verdiğimiz yargı kavramlara değil de, duygumuza dayanıyorsa da. Ama bu duygu, benim özel bir duygum olmayıp, bütün insanlar için ortak bir duygudur. İmdi, bu ortak duygu bundan ötürü deneye dayatılamaz; bu ortak duygu, herkesin bizim yargılarımızla uyuşacağını değil de, uyuşması *lâzım geldiğini* söyler.”²⁰ A priori bir prensip olan bu *sensus communis aestheticus*, beğeni yargılarının genel-geçerliğini ve zorunluluğunu sağlar. “Bu gül güzeldir” dediğimiz zaman, bu beğeni yargısı gül dediğim bir obje karşısında, yalnız benim özel olarak duyduğum bir hoşlanmayı dile getirmez, tersine o, herkes için geçen, zorunlu bir yargıdır. Bunun için, güzel dediğim o gülü, herkesin güzel bulmasını isterim ve bunu herkesten beklerim, çünkü, “bu gül güzeldir” yargısına, bu ortak-duyguya dayanarak varırım. Bundan ötürü, “beğeni yargısı, herkesin tasvibini bekler, ve bir şeyi güzel bulduğunu söyleyen bir kimse, güzel dediği o şeyi herkesin beğenmesini ve onu güzel bulması *lâzım geldiğini* ister. Estetik yargının sahip olduğu bu *lâzım-gelme* (Sollen), o halde, yargı için istenen bütün data’lar bakımından şartlı olarak ifade edilir. Bir başkasının tasvibi beklenir, çünkü bu bekleme için herkeste ortak bir sebep vardır.”²¹ Bu ortak sebep, yukarda belirttiğimiz gibi, ortak duygudur, yani *sübjektiv prensiptir*.

İmdi, vermiş olduğum bir beğeni yargısıyla bu *sensus communis aestheticus* arasındaki ilgi nedir? nasıl bir ilgidir? Bunun cevabını yine Kant’ın sözleriyle verelim: “Şuhalde, ortak-duygu, sırf ideal bir norm’dur; bu ortak-duygunun verdiği yargı için, ben, beğeni yargımı bir *örnek* (Beispiel) olarak veririm ve bundan ötürü de, ona, bir örnek (exemplarisch) geçerlik katarım. Ortak duygunun sırf ideal bir norm olması şartı ile, bu norm ile uyuşan bir yargı ve objeden duyulan ve bu yargı içinde ifade bulan hoşlanma, haklı olarak herkes için geçen bir kural yapılabilir...”²² Bununla Kant, *sensus communis aestheticus*’u fert-üstü bir prensip olarak kabul ediyor. Bu öyle ideal bir norm’dur ki, ancak, *tümel bir beğeni* (gustus) olarak düşünülebilir. Tek tek bütün beğeni yargılarının biricik kriterium’u odur. Her tek tek beğeni yargısı, bu tümel beğenin bir objektivleşmesinden, onun bir örneğinin

²⁰ A. kt. s. 89.

²¹ A. kt. s. 87.

²² A. kt. s. 89.

den (Exemplare) başka bir şey değildir. Bunun için, sensus communis aestheticus'un bir örneği olan her beğeni yargısı, bir zorunluluk isteğiyle doğar. Ne var ki, bu zorunluluk, sübjektif, fakat tümel bir prensibe dayandığına göre, bir mutlak ve objektif zorunluluk değil de, sadece *örnek* bir zorunluluk olacaktır. Bunun içindir ki, beğeni yargısının modalitesinden çıkan önerme, güzelliğin yeni bir karakterini ortaya koyar. "Güzel, bir zorunlu hazzın objesi olarak, kavramsız bilinen şeydir."²³

**

Kant estetik'i hakkında genel bir bakış içinde söylediklerimizi toplarsak: Kant estetik'i, büyük ve derin problemlerle yüküdüdür. Ayrıca bu problemler heterogen bir takım problemlerdir. Onlar, bir yandan estetik'in kuruluşu ile ilgilidir, bir yandan güzellik felsefesi, bir yandan estetik yargılar mantığı ve nihayet estetik haz psikolojisi ile ilgilidir. Ne var ki, Kant bu problemleri ayrı ayrı problemler olarak görüp, onları ayrı ayrı incelemiyor. Tersine, bütün bu farklı problemleri, estetik yargının içinde görüyor ve onları estetik yargının çözümünden türetiyor. Bu açıdan bakınca, Kant estetik'i insana birlikten yoksunmuş gibi görünüyor. Çünkü, bu kadar çeşitli problemi, bir tek problem etrafında toplamak, daha doğrusu, bütün bu problemleri bir tek problemden çıkarmak, metodolojik yönden doğru değildir. Ve bunun sonucu olarak, Kant estetik'i, yapma bir sistem halini almaktadır. Daha açık konuşulursa: Kant estetik'i hem bir güzellik felsefesi hem bir estetik yargılar mantığı hem de bir estetik haz psikolojisidir. Ve bütün bunlar, üstelik, bir tek estetik yargı problemine bağlanmaktadır. Bunun içindir ki, Kant estetik'i, birlikli bir sisteme ulaşamamıştır sözü bir dereceye kadar haklıdır.

Bütün bunlar doğrudur. Ancak, bunun nedenlerini de göz önünde bulundurmak gerekir. Düşünmeliyiz ki, Kant'tan önce bilimsel anlamında bir estetik yoktu. Kant, tutuyor böyle bir estetik'in plânını çiziyor. Ve böyle bir estetik için, bağımsız bir araştırma alanı belirliyor. Kant'tan önce, bir ana estetik değer olan güzel'in öbür değerlerle olan ayrılığı bilinmiyordu. Kant, uğraşıp, güzeli sınırlı ve belirli ve bağımsız bir değer olarak ortaya çıkarıyor. Yine Kant'a gelinceye kadar, estetik yargıların ge-

²³ A. kt. s. 90.

çerliği diye bir problem yoktu. Kant, estetik için böyle bir problemin hem varlığını hem de önemini keşfediyor. Demek oluyor ki, Kant, estetik'i hem varlık alanı hem de temel problemleriyle ilk belirleyen bir düşünürdür. Ama, o, metodolojik yönden, bu problemleri birlikli ve organik olmayan bir sistem içinde kaynaştırmağa çalışmış ve sonunda tutarlı olmıyan bir takım sonuçlara varmıştır. Ama, böyle bir tavrı ve görüşü de, meydana geldiği koşullar ve durumlar içinde düşünmek gerekir. Bunu Kant'a ve çağına uygularsak, onun sisteminde gördüğümüz tutarsızlıklar ve aksaklıklar hoş görülebilir. Çünkü, günümüz estetik'inin, ister psikolojik estetikte isterse estetik değerler mantığında olsun, bir çok problemlerini ilk keşfeden, onları gün ışığına çıkaran Kant olmuştur. Bunun için, Kant'ı, modern, bilimsel estetik'in kurucusu olarak görmek yerinde bir görüş olur sanıyoruz.